

כנס הרצליה 2019

בין ניכור להשתלבות:

מבט עומק על החברה הערבית בישראל

סיכום פאנל במסגרת כנס הרצליה, 2 ביולי 2019

מחבר: מיכאל מילשטיין¹

¹ אל"מ (מיל.) מיכאל מילשטיין, ראש הפורום ללימודים פלסטיניים, מרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה, אוניברסיטת תל אביב

במסגרת כנס הרצליה האחרון נערכה בימת שיח (2 ביולי) שנושאה היה החברה הערבית בישראל. יעדו המרכזי של הפאנל היה להציג את **דיוקנה העדכני של החברה הערבית בישראל**, תוך ניתוח האתגרים הניצבים בפניה, נושאי השיח המרכזיים העולים בה, יחסיה עם החברה היהודית ועם הממשל במדינת ישראל, והיעדים הקולקטיביים שהאזרחים הערביים משרטטים ביחס לעתיד.

במסגרת הדיון שהתפתח בפאנל, עלו מספר תובנות מרכזיות:

א. החברה הערבית בישראל משנה בשנים האחרונות את פניה בעקבות שילוב בין מגמות, ובראשן: **התחזקות שאיפת ההשתלבות במדינה והעמקת נוכחותם של האזרחים הערבים בחלק ניכר ממישורי העשייה; העלייה ברמת החיים בחברה הערבית, המלווה בשאיפות קולקטיביות למימוש עצמי וכלכלי; מיקוד מובהק בבעיות האזרחיות**, ובראשן נגע האלימות והפשעה, הרס הבנייה הבלתי-חוקית והאפליה; **ואכזבה של רבים מהמפלגות הערביות ותחושת משבר מנהיגות רב-מימדי.**

ב. החברה הערבית בישראל מצויה **בצומת דרכים אסטרטגית, ונתונה בתקופת מעבר בין דורות, הנהגות ורעיונות**. המצב הזה מגלם **מילכוד** מבחינת האזרחים הערבים: מצד אחד רבים מהם התייашו מהרעיונות ומההנהגות שהיו דומיננטיים בעבר בחברה הערבית, אולם מהצד השני חלק גדול מהם לא מאתר תפיסות או מנהיגים חלופיים. תחושת הבלבול מתחדדת, בין היתר, על רקע ניכור מצד הממסד השלטוני בישראל, דווקא כאשר מתפתחת כמיהת השתלבות תקדימית בקרב האזרחים הערבים.

ג. הדור הצעיר **בחברה הערבית הוא כוח עולה שהשפעתו גוברת בהדרגה**. עם זאת, זוהי קבוצה שחשה מוגבלת וחשה ניכור כפול: הן כלפי הממסד השלטוני, והן כלפי ההנהגות הערביות. לצד המישור הפוליטי, זהו דור שמצוי במתח גם בין קטבים תרבותיים וחברתיים: מצד אחד הכמיהות למימוש קריירות ("חיי הייטיקיסטים") ופיתויי החברה המערבית, ומהצד השני - "הקסם" של הרעיונות הרדיקליים, ובמיוחד של האסלאם הפונדמנטליסטי.

ד. הפשיעה והאלימות ניצבות **במוקד סדר היום של החברה הערבית**. עד לאחרונה רווח בחברה הערבית הטיעון ולפיו המקור לבעיה כולה הוא המדינה וכי המשטרה היא האחראית הבלעדית על הטיפול בה. בשנה האחרונה **מתרבים קולות ביקורתיים יותר הדורשים בדק בית ומעש גם בתוך החברה הערבית** (לרבות עיסוק באלימות נגד נשים, במערכת החינוך ובין חמולות).

במבט קדימה:

- א. הן הממשל בישראל והן המפלגות הערביות (והיהודיות) חייבים להיות ערים לכמיהת ההשתלבות של האזרחים הערבים, שלא מלווה בדרישות לשינוי צביון המדינה אלא בשאיפה לקבלה כמיעוט בעל זכויות אזרחיות שוות.
- ב. מבחינת הממשל - יש צורך בעידוד האזרחים הערבים להשתלב בכלל מישורי העשייה והמוסדות הממלכתיים, בהסרת חסמים מסורתיים, ובעידוד יוזמות שיעמיקו את הזיקה שבין האזרחים הערבים לבין המדינה (למשל "שירות קהילתי" לצעירים ערבים המקביל ל"שירות לאומי"). זאת, לצד הקצאה קבועה וגבוהה של משאבים חומריים לטובת החברה הערבית.
- ג. בנושא הפשיעה והאלימות - על המדינה להכיר בכך שמדובר באתגר אסטרטגי שלא לעד יישאר בתחום החברה הערבית ולא לעד יותר מתוחם לנושא הפלילי. הבעיה חייבת להיות מטופלת ברמת הקבינט הישראלי ולהיות מלווה בהחלטה על הקמת מנהלת שתרכז מאמץ רב מימדי (ולא רק משטירתי!) בנושא, ותזכה לתקצוב משמעותי. מן החברה הערבית נתבע שינוי בהתייחסות לגופי האכיפה, ובכלל זאת להעמיק את שיתוף הפעולה עם המשטרה, למרות המשקעים ההיסטוריים בין הצדדים, ואף לבחון התגייסות נרחבת לשורותיה.
- ד. על המפלגות הערביות מוטל הצורך לבצע התאמה למול השינויים בחברה הערבית בישראל, ובפרט נוכח הדרישות להעמקת השפעתן במרחב הממשלי (לרבות בחינת השתלבות בקואליציה עתידית), לתמיכה במאמץ ההשתלבות ולטיפול ממוקד יותר בבעיות הבווערות של הציבור הערבי בישראל.
- ה. במבט אסטרטגי ארוך טווח - על היהודים ועל הערבים במדינה להיות ערים לעובדה כי קו המגע בין שתי החברות מתרחב באופן חסר תקדים בהשוואה לעבר, ומחייב אותן להגדיר מחדש את הזיקות ביניהן ולהכיר האחת את השנייה. על החברה היהודית להכיר בהקשר הזה בצורך להעמיק את היכרותה עם החברה הערבית, ולשם כך למשל מומלץ לשקול מהלכים בחסות משרד החינוך כגון מיסוד של מפגשים בין בני נוער משתי החברות, וכן קביעת לימוד השפה הערבית כחובה החל מבתי הספר היסודיים. ההיכרות בין בני הדור הצעיר, ידיעת השפה והכרת התרבות הם מפתח הכרחי בשיח הנדרש לצורך דו קיום בין שתי החברות במדינת ישראל.

במסגרת כנס הרצליה האחרון נערכה בימת שיח (2 ביולי) שנושאה היה החברה הערבית בישראל. את הפאנל הנחה **מיכאל מילשטיין**, ראש הפורום ללימודים פלסטינים במרכז משה דיין ללימודי המזרח-התיכון ואפריקה באוניברסיטת תל-אביב, אשר מרכז בימים אלה פרויקט במכון ה-INSS בנושא ההתמודדות עם הפשיעה והאלימות בחברה הערבית. באירוע השתתפו: **ד"ר דאליה פדילה**, מנכ"לית ומייסדת *Q Schools Consultation*; **עו"ד ד"ר מורסי אבו מוח'**, חוקר החברה הערבית בישראל אשר שימש עד לאחרונה כראש עיריית באקה אל-ערביה; **עו"ד נאيف אבו סוויס**, פעיל חברתי וחבר מועצת עיריית רמלה; **אימאן ספדי**, פרשנית וכתבת גלי צה"ל לנושא החברה הערבית והמיעוטים; **עו"ד מייסא ע'ורבאלי**, פעילה חברתית ומנהלת "הקו החם" בעמותת "שדולת הנשים"; ו**ח"כ רם בן ברק**, המרכז את הקשר עם החברה הערבית בישראל במפלגת "כחול-לבן".

יעדו המרכזי של הפאנל היה להציג את **דיוקנה העדכני של החברה הערבית בישראל**, תוך ניתוח האתגרים הניצבים בפניה, נושאי השיח המרכזיים העולים בה, יחסיה עם החברה היהודית ועם הממשל במדינת ישראל, והיעדים הקולקטיביים שהאזרחים הערביים משרטטים ביחס לעתיד. המשתתפים בפאנל התייחסו בדבריהם **לשלוש סוגיות מרכזיות**: ניתוח אסטרטגי של הוויית החברה הערבית בישראל בין הקטבים של הניכור (בין אם מצד המדינה ובין אם בעידוד של גורמים מתוך החברה הערבית), ושל ההשתלבות (מגמה שמתחזקת עם הזמן בקרב האזרחים הערבים); ההתמודדות עם נגע האלימות והפשיעה שמתבסס בראש סדר יומה של החברה הערבית בישראל; וכן דיוקנו של הדור הערבי הצעיר, תוך תיאור מאפייניו הייחודיים ומערכת היחסים בינו לבין ההנהגות הערביות, החברה היהודית והממסד השלטוני.

הפאנל נערך בעידן של טלטלות פנימיות עמוקות במדינת ישראל, אשר גורמים לשינוי עמוק בהגדרות היסוד ובקווי התיחום ההיסטוריים שרווחו במישור הפוליטי ובשיח הציבורי. הטלטלות האלה נוגעות גם לציבור הערבי, אשר **דיוקנו ודפוסי פעילותו משתנים בשנים האחרונות בצורה דרמטית**. ואולם, למרות ההשתנות העמוקה, ניכר חוסר עדכון או אף עיוות בפרשנות של החברה היהודית והממשל בישראל את החברה הערבית. הדבר מגולם בחוסר היכרות עם מגמות היסוד בחברה הערבית, וכן באחיזה בתמונה סטריאוטיפית, אנכרוניסטית ולא רלוונטית, שאחד מביטוייה המובהקים הוא הזיהוי מוחלט של הציבור עם הכוחות הפוליטיים הבולטים בחברה הערבית, ובראשן המפלגות.

הסיכום המובא אינו פירוט של כלל ההתייחסויות שעלו במסגרת הפאנל, אלא ניסיון לשקף את המסקנות ואת התובנות המרכזיות שהוצגו באירוע. הסיכום ממוקד בשלושת הנושאים המרכזיים שנדונו במסגרת הרב-שיח, בליווי ניתוח של אתגרים והזדמנויות שיכולים להתפתח בעתיד בהקשרי החברה הערבית, ושל הצגת המלצות למדיניות שישראל צריכה לאמץ בנושא בעתיד.

החברה הערבית בישראל: מבט על

החברה הערבית בישראל משנה בשנים האחרונות את פניה, וזאת בעקבות שילוב בין מגמות עומק במספר מישורים - הפוליטי, החברתי-כלכלי, התרבותי, הדורי וכן האזורי והבינלאומי:

ה. **התחדדות המתח הוותיק שבין השתלבות לניכור בחברה הערבית.** כיום, נראה כי כמיהות ההשתלבות עזות במיוחד (ואולי אף תקדימיות), אולם נתקלות בניכור מצד הממשל בישראל ובהפניית עורף של רוב הפוליטיקאים הערבים.

ו. **התחזקות מגמת ההשתלבות** - מתאפיינת בכוננות גוברת של האזרחים הערבים ליישב בין הזהויות שלהם - הפלסטינית והישראלית - ולהשתלב במדינת ישראל כבני מיעוט בעל זכויות אזרחיות שוות, מבלי לחתור לשינוי יסודי בצביונה.

ז. **חילופי דורות בכלל מישורי העשייה, והתחזקות ההדרגתית של הדור הצעיר בחברה הערבית.** קבוצה חברתית זו סופגת השראה רבה מהחברה הישראלית ומאורח החיים המערבי והבינלאומי, שאליהם הצעירים הערבים נחשפים בצורה עזה דרך המרחב הרשתי.

ח. **העלייה ברמת החיים, המלווה בשאיפות קולקטיביות של רבים בחברה הערבית במימוש קריירות, וכן ביזמות מתרחבת במישור הכלכלי** (בעיקר בקרב בני הדור הצעיר).

ט. **מיקוד מובהק של הציבור הערבי בבעיותיו האזרחיות**, ובראשן נגע האלימות והפשעה, הרס הבנייה הבלתי-חוקית ותחושת האפליה, תוך הגדרתן כסוגיות המרכזיות שמצופה מהפוליטיקאים הערבים לעסוק בהן.

י. **אכזבה של רבים בציבור הערבי מהמפלגות הערביות** אשר יוצרת פער גובר בין היעדים של שני הצדדים (דבר שבא לידי ביטוי בולט בבחירות האחרונות), ותחושה של **משבר מנהיגות רב-מימדי** (לרבות ניכור מההנהגה המסורתית).

יא. **השיפור המתמיד בכוחן של הנשים בחברה הערבית** והתחזקות (גם אם מדודה) של השפעתן במישורי עשייה שונים.

יב. **קו המגע המתרחב בין החברות הערבית והיהודית**, אשר ממחיש את הצורך בהיכרות הדדית עמוקה יותר ובניסוח עדכני ורגיש של כללי הדו-קיום ביניהן.

בחירות אפריל 2019 היוו צומת דרכים חשובה מבחינת החברה הערבית בישראל. באירוע הזה נרשם שיעור ההשתתפות השני הנמוך ביותר של הערבים במשחק הדמוקרטי מאז הקמת המדינה - כ-49 אחוזים (שיעור ההשתתפות הנמוך ביותר נרשם בבחירות 2001 זמן קצר לאחר אירועי אוקטובר 2000 ועמד אז על 18 אחוזים). הנתונים האלה היוו בו בזמן בבואה ותוצאה של מספר תהליכי יסוד המתרחשים בזרמי העומק של החברה הערבית בישראל בשנים האחרונות. במוקדם - **ניכור כפול** אשר מתעצם בהדרגה: מצד אחד - בין הציבור הערבי למוסדות המדינה, בין היתר על רקע אישור 'חוק הלאום' ותיקון קמינץ (בנושא תכנון הבנייה ואכיפתה); ומהצד השני - בין האזרחים הערבים למפלגות הערביות, על רקע הפער שתואר בהגדרת היעדים וסדר היום הציבורי.

בהקשר הזה ניכרת, כאמור, צפייה מחברי הכנסת הערבים להתמקד בסוגיות החברתיות והכלכליות "הבוערות" על פני העיסוק בנושא הפלסטיני, כמו גם להגביר השפעתם והשתלבותם בממשל, דבר שניצב בניגוד לנטיית רוב הפוליטיקאים הערבים להתבדל ממוסדות המדינה ומהמפלגות היהודיות. הפער בין הציבור הערבי למפלגות הערביות, לצד הכמיהה הגוברת לקידום ההשתלבות במרחב הישראלי, גולמו בשתי תופעות בולטות בבחירות שנערכו בחודש אפריל האחרון: שיעור נמוך יחסית של הצבעה בקרב האזרחים הערבים למען המפלגות ערביות (40 אחוז מבין כלל אלה שהשתתפו

בבחירות, כלומר פחות מרבע מכלל בעלי זכות הבחירה בחברה הערבית), ומנגד - עלייה בשיעור ההצבעה של הערבים למפלגות היהודיות ובראשן מר"צ (שלמעשה חבה את כניסתה לכנסת לקול הערבי) ו"כחול לבן".

על הרקע הזה התפתח בחודשים האחרונים חשבון נפש פנימי נוקב בחברה הערבית בישראל.

בשיח שהתנהל הן בהנהגה והן בציבור הרחב הועלו ארבעה לקחים קולקטיביים מרכזיים שהופקו בעקבות הבחירות האחרונות: הצורך בכינונה מחדש של הרשימה המשותפת, אשר פירוקה ערב הבחירות האחרונות נתפס בעיני הציבור כמהלך שלילי המשקף העדפה מובהקת של הפוליטיקאים הערבים את שיקולי היוקרה, האגו והשררה; תאימות בין סדר היום הציבורי לזה הפוליטי (במיוחד סוגיות הפשיעה והרס הבנייה הבלתי חוקית, וטיפול הכלכלה בחברה הערבית); קידום ההשתלבות על מנת להרחיב את השפעתם של האזרחים הערבים על קבלת ההחלטות במדינה, ובכך לאפשר הגדלת משאבים המוקצים לציבור הערבי; וייצוג רב יותר של הדור הצעיר בכלל מישורי העשייה בחרה הערבית, ובמיוחד בזה הפוליטי.

ואולם, מימוש הלקחים מתבצע באופן חלקי ואטי. זאת, בין היתר נוכח התמורות העמוקות שהגורמים הפוליטיים נדרשים לבצע, המגלמות לא פעם מתח גבוה ביחס למשנה הרעיונית שעליהם הם נסמכים. הכינון מחדש של "הרשימה המשותפת" - כאמור גולת הכותרת של תהליך הלקחים בחברה הערבית - אומנם מומש בסופו של דבר, אולם לווה בריבים פנימיים מרים שפגעו בדימויה הציבורי, ובעיקר באמון כי תצליח לפעול באופן מאוחד ולקצור הישגים משמעותיים.

סימן מעודד יותר ניכר בשיח אודות השתלבות האזרחים הערבים במדינה. בהקשר הזה בלטה השתתפותו של איימן עודה, ראש רשימת חד"ש-תע"ל, בהפגנת האופוזיציה בתל-אביב שמוקדה בביקורת נגד ראש הממשלה בנימין נתניהו (25 במאי). ההשתתפות התקדימית באירוע מחאה פוליטי, ביחד עם מפלגות יהודיות, הצטיירה בעיני רבים בציבור היהודי והערבי כעדות לנכונות להעמיק את המעורבות בזירה הפוליטית בישראל, לפרוץ את קווי התיחום המגזריים המבודלים, ובעיקר לבחון שיתוף פעולה עם מפלגות יהודיות. עודה המשיך את הקו הזה כאשר פרסם בסוף אוגוסט רשימת תנאים להצטרפותו לקואליציה עתידית בראשות "כחול לבן", מהלך שנתקל בהתנגדות הן מצד המפלגות היהודיות (ובראשן "כחול לבן"), והן מצד גורמים בתוך הרשימה המשותפת, ובראשן בל"ד שהגדירה את ההכרזה של עודה כאומללה והדגישה כי היא מייצגת את עמדתו האישית בלבד. ברקע לכך, שיח ציבורי ותקשורתי ער בחברה הערבית שעסק בשאלה כיצד להגמיש את מגבלות העבר שהשיתוף הערבים על עצמם, אשר מנעו מהם השפעה וקבלת משאבים. בכל הנוגע לשינוי סדר העדיפויות של הפוליטיקאים הערביים ולייצוגו של הדור הצעיר בעשייה הכוללת בחברה הערבית ניכר עד כה שינוי קל בלבד, אם בכלל.

החברה הערבית בישראל מצויה אפוא **בצומת דרכים אסטרטגית, ונתונה בתקופת מעבר בין**

דורות, הנהגות ורעיונות. המצב הזה מגלם **מילכוד** מבחינת האזרחים הערבים: מצד אחד רבים מהם התייאשו מהרעיונות ומההנהגות שהיו דומיננטיים בעבר בחברה הערבית, אולם מהצד השני אין להם יכול להיאחז בתפיסות או במנהיגים חלופיים (שטרם התהוו). תחושת הבלבול מתחדדת, בין היתר, על רקע ניכור מצד הממסד השלטוני בישראל, דווקא כאשר מתפתחת כמיהת השתלבות תקדימית בקרב האזרחים הערבים. על הרקע הזה, מתחדדת בקרב הציבור הערבי בישראל תחושה של **ריק או תלישות, אשר מאפיינה הבולט ביותר הוא העדר חזון וייעוד ברורים, וחמור מכך – קיום מוגבל בלבד של מסגרות או מנהיגים המשקפים את יעדיהם ואשר בהם הם יכולים לתמוך.**

עליית הדור הצעיר בחברה הערבית בישראל²

הדור הצעיר בחברה הערבית בישראל, במיוחד הצעירים שנולדו בשני העשורים האחרונים, אינו דומה לדור האבות והסבים, שגדלו ברובם בתקופת הממשל הצבאי ועוצב בצל אירועים מכוננים דוגמת מערכות צבאיות (1948, 1967, 1973, 1982), או חיכוכים טראומטיים בין האזרחים הערבים למדינה (למשל טבח כפר קאסם ב-1956, יום האדמה ב-1976). מדובר בדור בעל מודעות פוליטית עמוקה, המפגין רגישות גבוהה יותר לנושאים כלכליים וחברתיים בהשוואה לאבותיו, ומתאפיין בעמדות מגובשות בנוגע לסוגיות הליבה שבהן ממוקדת החברה הערבית בישראל (בעיקר הפשיעה הגואה, ולצידה משבר הדיור והקרקעות, חוק הלאום וחוק קמינץ בנושא הבנייה ביישובים הערבים).

הצעירים הערבים משקפים קווי דמיון בהשוואה לבני אותה שכבת גיל במוקדים אחרים בעולם, ובכלל זאת גם בישראל. בהשראת השימוש הנרחב במרחב הרשתי, הצעירים הערבים מודעים לנעשה בעולם. הם מייחסים חשיבות רבה לערכים שלא היו דומיננטיים בעבר, ובכלל זאת מימוש עצמי, פיתוח קריירה ואימוץ גישה ביקורתית כלפי מוסכמות, וכל זאת, בד בבד עם גיבוש הולך ונרקם של זהות קולקטיבית חדשה. במסגרת הזאת בולטות במיוחד מגמות הניכרות בקרב הנשים בחברה הערבית, שהופכות לכוח משמעותי בכלל מישורי העשייה (הגם שהן נתקלות עדיין בחסמים כבדים מצד החברה הערבית עצמה או מצד מוסדות השלטון). על הרקע הזה, נוצרים פערי תפיסות לא מבוטלים בין הצעירים לבין כלל מקורות הסמכות המקיפים אותם: מוסדות המדינה, ההנהגה הפוליטית הערבית ואף דור ההורים.

הנתונים הסטטיסטיים ממחישה באופן קולע את המגמות שתוארו, בפרט בתחומי ההשכלה, התעסוקה ומעמד הנשים. כך, מספר הסטודנטים הערבים בלימודי התואר הראשון באוניברסיטאות בישראל גדל מ-10 אחוזים ב-2010 ל-15 ב-2016-2017³; שיעור בעלי התארים האקדמיים כולו גדל; וניכר מעבר של הצעירים הערבים מהתמקדות בלימודי הוראה ובסיעוד למקצועות אחרים הנתפסים כמתקדמים יותר, ובראשם חשבונאות (27 אחוזים מכלל הסטודנטים בישראל הם ערבים) וכלכלה (12 אחוזים). התרחבות הלימודים האקדמיים בלטה בעיקר בקרב הצעירות הערביות בישראל, ולמעשה רוב הסטודנטים מקרב ערביי ישראל כיום הן סטודנטיות. בעקבות כך, גם גדל שיעור התעסוקה של נשים ערביות בישראל - מ-21 אחוזים בין הגילאים 29-54 בראשית שנות האלפיים ל-35 אחוזים בשנת 2016, ול-40 אחוזים בראשית 2018. בקרב האקדמאיות הערביות באותם הגילאים עומדת שיעור המועסקות על 74 אחוזים, לעומת 25 אחוזים בקרב אלה שאינן בעלות השכלה אקדמית.

בחיי היום-יום הצעירים הערבים חשים ניכור כפול בדומה ליתר האזרחים הערבים, אך עז יותר בעוצמתו: כלפי הממסד השלטוני מחד גיסא, וכלפי ההנהגות הערביות מאידך גיסא. בעקבות כך חלק ניכר מאותם צעירים חיים בתלישות בסיסית, וחשים חוסר בהירות עמוק ביחס לעתיד. בהקשר לממסד השלטוני ולמרחב הציבורי בישראל, הדבר חמור במיוחד. הצעירים הערבים, ובפרט המשכילים שבהם, מפגינים כיום רצון להעמיק את השתלבותם בכלל המישורים במדינה, ובראשם שוק העבודה, העולם האקדמי והמרחב התרבותי, אולם נתקלים בחסמים כבדים דוגמת חוק הלאום או הפערים בתחום

². חלק זה מבוסס על מאמר משותף שלי ושל ד"ר מורסי אבו מוח' אשר התפרסם באחרונה במכון וושינגטון למדיניות המזרח-התיכון (WINEP).

³. בסך-הכל לומדים כיום בישראל כ-27 אלף סטודנטים ערבים בנוסף ליותר מ-9000 הלומדים במוסדות בחוץ-לארץ, למעלה ממחצית מהם במוסדות אקדמיים בירדן (כ-5,400, 31 אחוזים מהם נשים; הסטודנטים הערבים הישראלים מהווים כיום 22 אחוזים מכלל הסטודנטים הזרים בירדן).

הסוציו-אקונומי. במקביל, הצעירים הערבים חשים ריחוק מההנהגות הפוליטיות בחברה הערבית, ומעריכים שאינן בעלות יכולת ממשית לטפל בבעיות המרכזיות של האזרחים הערבים, דבר כאמור היווה סיבה מרכזית להחרמת הבחירות, בעיקר ע"י בני הדור הצעיר.

מעקב אחר פרסומיהם של הצעירים הערבים במדיה החברתית מהווה בבואה למגמות הניכור הגוברות מהמישור הפוליטי בכלל ומהבחירות הפרלמנטריות בפרט. השיח הרשתי בקרב הצעירים משקף כמיהה רחבה להשתתף בתהליכים דמוקרטיים כדוגמת בחירות, תביעה לקיומה של כתובת שתעניק מענה לכמיהותיהם ולמצוקותיהם (בעיקר בהקשר סוציאקונומי) ובפרט רצון לחוש שייכות למסגרת כלשהי. ואולם, היות ומקננת בקרב הצעירים ספקנות עמוקה לגבי יכולתם לשפר את מצבם באמצעות ההצבעה ותחושת השייכות שלהם מעורערת, בולטת בשיח הרשתי הקריאה להתמקד בטיפול האינטרסים האישיים ולהימנע מהשתתפות במשחק הפוליטי הרשמי.

על רקע זה, לא מפליא כי הצעירים הערבים לא מייחסים ברובם חשיבות להשתתפות בבחירות, וזאת בעיקר עקב חוסר אמונתם ביכולתם להשפיע על עיצוב המערכת הפוליטית. בעקבות כך, פלח האוכלוסייה הזה מעדיף להוציא עצמו מחוץ למעגלי ההשפעה ולהחרים את הבחירות. ואולם, למרות התמונה הקודרת שמצטיירת, הדור הצעיר בחברה הערבית אינו "דור אבוד". זהו דור בעל איכויות אישיות ושאיופות השתלבות, המתקשה למצוא אפיקי השתתפות והשפעה, דבר שעלול להעמיק בקרב את הניכור ולדחוק אותו לנקיטת מחאה נגד מקורות הסמכות הסובבים אותו.

על מנת שהצעירים לא יהיו "דור מפוספס" ויוכלו להכיר בבחירות ובהצבעה כדרכים יעילות להשגת שינוי, על הממשלה לשאת באחריות ולקדם מהלכים משמעותיים, שימוקדו בדור הזה. על כלל המפלגות הפוליטיות בישראל, כמו גם על הממשלה, לשתף צעירים וצעירות ערבים בתהליכי לקיחת ההחלטות הגורליות באמצעות פלטפורמות מגוונות, ובכך לחזק את השפעתם על תהליכי היסוד בחברה הערבית. חשוב לעורר השראה בקרב הצעירים, על מנת שייבנו את חשיבות תפקידם בהבטחת דמוקרטיה ושלטון החוק. כך יהיה קל להם יותר להתכונן לתפקידם כאזרחים אקטיביים במסגרת תהליכים דמוקרטיים פורמליים, כמו בחירות, ולטפח את העניין שלהם בפוליטיקה.

הצעירים הערבים בישראל אינם מוכנים להמשיך להוות "עלה תאנה" להדרת המיעוט הערבי ממרחבי העשייה המרכזיים במדינה, בין אם ע"י הממשל ובין אם עקב מדיניות ההנהגה הערבית. רבים בחברה הערבית מתארים את בני הדור הצעיר כ"פצצת זמן" הנתונה בין שני קטבים מרכזיים: מצד אחד הכמיהות למימוש קריירות (הכמיהה ל"חיי הייטקיסטים") והישגים חומריים, ומהצד השני (ובמידה רבה באם הכמיהות הבסיסיות של בני הדור הצעיר לא יתממשו) - "הקסם" של הרעיונות הרדיקליים, ובמיוחד של האסלאם הפונדמנטליסטי, שגם אליהם נחשפים בני הדור הצעיר דרך המרחב הרשתי. העדר טיפול מקיף בבעיות הדור הערבי הצעיר עלול לדחוק אותם לחיפוש אחר חלופות לייצוג במישור הפוליטי הרשמי, ובראשן הקמת גופים חוץ-פרלמנטאריים במקום הפעילות במסגרת הכנסת, ולנקיטת מהלכים רדיקליים.

האלימות והפשיעה: מוקד סדר היום של החברה הערבית

הפשיעה והאלימות - שתי תופעות שונות שביניהן יש זיקה והשראה הדדית - ניצבות ללא ספק במוקד סדר היום של החברה הערבית כיום. קביעה זאת עולה מתוך שיחות ומפגשים עם אזרחי ישראל הערבים, ניתוח של השיח בשדות השונים וכן מסקרי דעת קהל רבים שנערכו בשנה האחרונה, ובכולם הגדירו האזרחים הערבים בצורה מובהקת (בין 40%-50%) את האלימות כסוגיה המרכזית המשפיעה על מרקם חייהם, ואשר מחייבת טיפול מצד גורמי הממשל והנהגות הציבור בו (היא הוגדרה כנושא המרכזי שבו מצפין האזרחים הערבים שחברי הכנסת הערבים יטפלו). מדובר בתופעה הרווחת בכלל האזורים הגיאוגרפים שבהם חיים אזרחים ערבים, ובכלל המגזרים החברתיים (ערים מעורבות, יישובים ערביים גדולים, כפרים או במגזר הבדואי).

על מימדי התופעה מעידים הנתונים הסטטיסטיים:

- א. מאז שנת 2000 נהרגו כ-1345 אזרחים ערבים באירועים פליליים.
- ב. בשנים האחרונות 60% ממעשי הרצח בישראל מבוצעים בחברה הערבית (ששיעורה הדמוגרפי הוא 21%!).
- ג. 45% מהנשים הנרצחות מדי שנה בישראל הן ערביות.
- ד. 85% ממקרי הירי הפלילי במדינת ישראל מבוצעים בחברה הערבית או ע"י ערבים.

סקרים שערכו ארגונים דוגמת "יוזמות אברהם" או "אגודת הגליל למחקר יישומי", מעניקות היבט מוחשי יותר להשפעות של נגע האלימות והפשיעה בחברה הערבית:

- א. 65% מהאזרחים הערבים מעריכים כי האלימות נפוצה ביישוביהם במידה רבה או בינונית (86% באזור המרכז ו-71.5% באזור חיפה!).
- ב. 46% טוענים כי האלימות התגברה ביישוביהם בשנה האחרונה.
- ג. 74% סבורים כי קיים נשק בלתי-חוקי ביישוביהם.
- ד. 38.7% מהמשתתפים בסקרי דעת הקהל טענו כי אינם חשים ביטחון בעת הליכה באזורי מגוריהם בשעות הלילה, ו-21% לא חשים ביטחון במהלך שעות היום (כ-50% בקרב אזרחים ערבים מאזור המרכז!).
- ה. 67.8% היו עדים לאלימות כלשהי במהלך השנה האחרונה (36.5% אלימות פיזית; 9.7% הטרדות מיניות; באזור הדרום 77.5% היו עדים לאלימות כלשהי!). 10% העידו כי הם עצמם נהגו באלימות נגד אחרים בשנה האחרונה (4.6% העידו כי עשו שימוש בנשק).
- ו. כ-71% סבורים שהמשטרה לא מתייחסת ברצינות לאלימות בחברה הערבית.

שתי שאלות יסוד שנדונות כיום בחברה הערבית הן מהו המקור לגאות בפשיעה ובאלימות בחברה הערבית ומיהו האחראי על ההתמודדות עם התופעה הקשה. עד לאחרונה רווח הטיעון, במיוחד בשיח הפוליטי והתקשורתי בחברה הערבית, ולפיו המקור לבעיה כולה הוא המדינה והמשטרה היא האחראית הבלעדית על הטיפול בה. במסגרת הזאת נטען כי התרחבות הפשיעה והאלימות הן תוצאה של הזנחת הטיפול בגורמי הפשיעה, אכיפת החוק וניהול מערכות רווחה בחברה הערבית, הנובעים כולם מאפליה מגמתית נגד האזרחים הערבים. בעקבות כך, גם עלו קריאות להעמקת האכיפה של המשטרה ביישובים

הערבים (במיוחד בכל הקשור להימצאות נשק בלתי חוקי בידי אזרחים ערבים), להקמת עוד תחנות משטרה בהם, ולהקצאת משאבים כספיים לצורך התמודדות עם האלימות והפשעה.

ואולם, בשנה האחרונה **מתרבים קולות ביקורתיים יותר הדורשים בדק בית ומעש גם בתוך החברה הערבית**. במסגרת זאת, נטען כי לצד אחריות המדינה והמשטרה לחלק ניכר מבעיית האלימות והפשעה, על החברה הערבית גם לנסות ולנתח את אחריותה שלה לתופעה ולבחון מהם האמצעים שעליה לקדם, לצד אלה שהיא דורשת מהמדינה לנקוט. במסגרת הזאת, בלטה ביקורת נגד מגוון תופעות חברתיות ותרבותיות שהיוו רקע לאלימות בחברה הערבית, ובראשן: אלימות נגד נשים על רקע מה שמכונה "כבוד המשפחה" (סוגיה שלרבים בציבור הערבי יש קושי לעסוק בה בפומבי, קל וחומר לבקר אותה), אלימות בתוך המשפחה ובתוך מערכת החינוך, מאבקים אלימים בין חמולות יריבות ביישובים הערבים, דומיננטיות ליסודות שבטיים וחמולתיים על פני הניסיון לבסס חברה אזרחית, והכוח הגובר של "ועדות הסולחה" המקומיות-שבטיות, לא פעם כחלופה לשלטון החוק. בעקבות כך, גם עלו יוזמות לא שגרתיות להתמודדות "מלמטה" נגד נגע האלימות, ובכלל זאת: מהלכי הסברה בציבור הרחב, ובעיקר בקרב בני הדור הצעיר; כנסים ציבוריים והפגנות עממיות שנערכים בתדירות גוברת ביישובים הערבים), קולות ביקורת נגד משפחות הפשע המרכזיות בחברה הערבית (לקרבות קריאות חריגות לנקוט נגדן חרם), וכן הבעת נכונות לשיתוף פעולה עם המשטרה, במיוחד מצד ראשי הרשויות המקומיות הערבים.

גם בהקשר הזה, מומלץ לבחון ממצאים של סקרי דעת קהל כמו למשל זה שערך באחרונה מכון "אגודת הגליל", ולפיו: 57.2% מהנשאלים לא מסכימים עם הטענה כי זכותה של האישה להתלונן במשטרה נגד בעלה במידה והוכחה על-ידו; **38.3% טענו כי ינהגו באלימות במידה ובני/בנות זוג/ם ינהגו "באופן לא הולם"**; כ-30% מסכימים במידה רבה/רבה מאוד עם הטענה כי שימוש באלימות הינו אמצעי לגיטימי לחינוך הילדים, ו-30% מסכימים עם ההיגד כי על ההורים להגיש תלונה במשטרה נגד מורים שנקטו באלימות; ו-81% טענו כי הם יודעים על קיומן של **ועדות סולחה** ביישובים הערבים; **75.1% טענו כי פעילות הוועדות טובה או טובה מאוד**; 23% טענו כי יפנו לוועדות הסולחה במידת הצורך.

השיח הביקורתי מלווה לא פעם בהתקפות על ההנהגה הפוליטית הערבית על עשייה דלה מדי בנושא המרכזי המעסיק את החברה הערבית והתמקדות בסוגיות אחרות. כך למשל סקר של אגודת הגליל מלפני מספר חודשים העלה כי 75% מהנשאלים הערבים סבורים שהמפלגות הערביות לא ממלאות את תפקידן במיגור האלימות, בעוד סקר של ארגון יוזמות אברהם העלה כי רק כרבע מהנשאלים הערבים הביעו שביעות רצון מתפקוד ההנהגות הערביות בנושא הפשיעה והאלימות (בהשוואה ל-16% שהביעו שביעות רצון מתפקוד הממשלה, כ-30% שהביעו שביעות רצון מטיפול השלטון המקומי וכמעט 60% שהביעו שביעות רצון מתפקוד המשפחות בנושא. יודגש, כי חברי הכנסת הערבים מצידם מנסים להדוף את הטענה הזו, תוך שהם מדגישים כי עיקר עיסוקם כיום הוא הטיפול בנגע האלימות והפשעה.

מבט קדימה והמלצות למדיניות

הן הממשל הישראלי והן המפלגות הערביות (והיהודיות) חייבים להיות ערים לכמיהת ההשתלבות של האזרחים הערבים במרחב הישראלי, שנראית כחסרת תקדים ואין מלוות בדרישות לשינוי עמוק בצביונה של המדינה אלא בשאיפה להשתלב בה כמיעוט בעל זכויות אזרחיות שוות. בהקשר הזה, הכרחי שגורמי הכוח בחברה ובמרחב הפוליטי בישראל יכירו לעומק את הכוחות העולים בחברה הערבית, ובראשם: ראשי הרשויות המקומיות שלהם חיבור עמוק לציבור הערבי, ואשר מפגינים פעלתנות רבה בכל הנוגע להתמודדות נגד הפשיעה והאלימות ביישובים הערבים; מעצבי דעת קהל בולטים הפעילים במישורים הפוליטי, התרבותי, התקשורתי והציבורי-חברתי; וכן דמויות בולטות מתוך הדור הצעיר בחברה הערבית (דבר שגם מחייב קידום השקעות בטיפוח פלח אוכלוסייה זה, בדגש על תמיכה במערכת החינוך בחברה הערבית ובעידוד יזמות עסקית בקרב הצעירים הערבים).

על הממשלה בישראל לבחון כיצד לנצל את ההזדמנות שנוצרה על רקע כמיהת ההשתלבות של האזרחים הערבים, ובמיוחד בני הדור הצעיר שבהם. הדבר צריך להתבטא בעידוד הערבים להשתלב בכלל המוסדות הממלכתיים (לרבות הקפדה של הממשלה עצמה, שבכל הרכב שלה יכהן בקביעות נציג שלח החברה הערבית), בהסרת חסמים מסורתיים מובנים, ובעידוד יוזמות שיעמיקו את הזיקה שבין האזרחים הערבים לבין המדינה (למשל רעיון של "שירות קהילתי" לצעירים ערבים המקביל ל"שירות לאומי", רעיון שזוכה לתמיכה לא מבוטלת מקרב רבים בחברה הערבית). זאת, לצד הקצאה קבועה וגבוהה של משאבים חומריים לטובת החברה הערבית, בדגש על פיתוח ושקום תשתיות אזרחיות, טיפוח מוסדות ציבור ומוסדות אזרחיים, תמיכה בשירותי רווחה, בריאות, חינוך ונוער, ועידוד יזמות עסקית, במיוחד בקרב בני הדור הצעיר.

בנושא ההתמודדות עם הפשיעה והאלימות - על המדינה להכיר בכך שמדובר באתגר אסטרטגי של ממש, שלא לעד יישאר בתחום החברה הערבית ולא לעד יוותר מתוכם לנושא הפלילי. הבעיה חייבת להיות מטופלת ברמת הקבינט הישראלי ולהיות מלווה בהחלטה על הקמת מנהלת שתרכז מאמץ רב מימדי (ולא רק משטרתנו!) בנושא, ואשר תכלול בין היתר את גופי האוצר, וכן את משרדי הרווחה, החינוך והנוער, ותזכה לתקצוב משמעותי. מן החברה הערבית נתבע בעיקר שינוי בדרך ההתייחסות לגופי האכיפה והשיטור בישראל, ובכלל זאת להעמיק את שיתוף הפעולה עם המשטרה, למרות המשקעים וההיסטוריה הטעונה בין הצדדים.

שינוי דרמטי במיוחד עשוי להתהוות באם תחל התגייסות רחבה של אזרחים ערבים למשטרה, רעיון הזוכה לתמיכה ציבורית רחבה למדי לפי סקרי דעת קהל אחרונים. הדבר עשוי לחלץ את החברה הערבית מהעמדה הפסיבית שבה היא נתונה בין המשטרה לארגוני הפשיעה. שירות של בן קהילה מקומית בכוח שיטור ביישוב שבו הוא מתגורר הוא רב ערך. לשוטרי מקומי יהיו תמיד אינטרס אישי עמוק בשימור הסדר הציבורי, לצד בקיאות בנעשה ביישוב ורגישות להיבטים תרבותיים אשר חסרה לגורמי אכיפה חיצוניים. יש כמובן קשיים רבים בתהליך ההתגייסות של הערבים למשטרה, ובראשם מערכת היחסים ההיסטורית הטעונה בין הצדדים וההסתייגות העקרונית של רבים בציבור הערבי מהשתלבות בזרוע ביטחונית של מדינת ישראל. ואולם, התגברות על הקשיים האלה תהווה מבחן בגרות משמעותי של החברה הערבית בדרך להתמודדות מוצלחת עם האלימות, ולא פחות חשוב - צעד נוסף בתהליך רב המהמורות בדרך להשתלבות במדינה.

על המפלגות הערביות מוטל הצורך לבצע התאמה למול השינויים בחברה הערבית בישראל, ובפרט נוכח הדרישות להעמקת השפעתן במרחב הממשלי, לתמיכה במאמץ ההשתלבות ולטיפול ממוקד יותר בבעיות הבערות של הציבור הערבי בישראל. בהקשר הזה, נדרש מנציגי המפלגות הערביות לנפץ מוסכמות, שעד כה השיתו עליהם ניכור בסיסי למול גורמי הממשל בישראל, כמו למשל נטייתם הבסיסית שלא להציג עמדה כלשהי בנושא המועמד לראשות הממשלה או לפתח קשרים פוליטיים ממשיים עם מפלגות יהודיות, קל וחומר לשקול השתלבות בהרכבים קואליציוניים.

במבט אסטרטגי ארוך טווח - על היהודים ועל הערבים במדינה להיות ערים לעובדה כי קו המגע בין שתי החברות הולך ומתרחב בשנים האחרונות באופן חסר תקדים בהשוואה לעבר, ומחייב אותן להגדיר מחדש את הזיקות ביניהן ולהכיר האחת את השנייה. את המציאות הזאת ניתן לראות בכלל מישורי החיים במדינה: החל ממשרדי הממשלה, עבור בספורט, התקשורת והאומנות וכלה בבתי החולים, בתי הספר ומקומות הבילוי והקניות. על החברה היהודית להכיר בהקשר הזה בצורך להעמיק את היכרותה עם החברה הערבית, ולשם כך למשל מומלץ לשקול מהלכים בחסות משרד החינוך כגון מיסוד של מפגשים בין בני נוער משתי החברות, וכן קביעת לימוד השפה הערבית כחובה החל מבתי הספר היסודיים. ההיכרות בין בני הדור הצעיר, ידיעת השפה והכרת התרבות הם מפתח הכרחי בשיח הנדרש לצורך דו קיום בין שתי החברות במדינת ישראל.